

İstanbul Örneğinden Hareketle Bir Arada Yaşama Kültürü Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve*

Reyyan AKKAŞ

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. (Din Sosyolojisi) Ankara,
Türkiye
reyyan.dogan@hotmail.com

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi

Geliş: 30/11/2022

Kabul: 30/12/2022

Yayın: 31/12/2022

Anahtar Kelimeler:

Bir Arada Yaşama
Kültürü, Çok
Kültürlülük, Uzlaşma,
Hoşgörü, Varoluş, ulus
sistemi

Jel Codes: Z12, Z19,
Z29, Z39

ÖZ

Farklılıkların zenginlik olarak görülebilmesi için farklı fikirler ve kültürel dinamikler, hâkim kültürün ana değer ve özelliklerine saygılı olmak zorundadır. Bir diğer ifade ile farklılıklar kendi değer ve mevcudiyetlerini ifade ederken bir diğer taraftan da bütün bu farklılıklar hâkim kültürün değer ve özellikleri ile uyum içerisinde var olmak zorundadırlar. Her kültürel değer ve yeniliğin bir toplumdan diğerine aktarımının olması aynı zamanda o yeniliğin ihtiva ettiği zihinsel arka plan, değer ve davranışların da taşınmasına neden olmaktadır. Bireylerde inanç ve düşünce hususlarında farklılıkların var olması fitratlarının farklı olmasından dolayı son derece olağan ve beklenen bir durumdur. İnanç ve düşünce farklılığı insanlığın bir gereği olarak görüldüğü zaman ise toplum farklılıkları ile bir arada yaşamayı başaran bir toplum olacaktır. Söz konusu toplum farklılıkları zenginlik olarak görmeye başladığında ise gelişmeye ve ilerlemeye devam eder. Toplum bireyleri inanç, ibadet ve düşünce özgürlüğü hususlarında ortak bir paydada buluştuğunda ve beraber yaşama çabası içerisinde olduğunda gerçek bir uzlaşma meydana gelir ve ancak bu yolla toplumsal birliklilik bozulmadan bir arada yaşama iradesi ile toplumsal sorunlarını konuşabilir hale gelir. Bu yaklaşım içerisinde olan bireyler ise toplumsal ilişkilerinde daha hoşgörülü bir profil ortaya koyarak meselelere çözüm üretebilir. Bu çalışmada, İstanbul Örneğinden hareketle bir arada yaşamının teorik çerçevesi çeşitli boyutlarıyla tartışılmaktadır.

A Conceptual Framework on the Culture of Coexistence Based on the Example of Istanbul

Article Info

Article History

Received: 30/11/2022

Accepted: 30/12/2022

Published: 31/12/2022

Keyword:

Coexistence culture,
multiculturalism,
reconciliation,
tolerance, existence,
nation system

Jel Codes: Z12, Z19,
Z29, Z39

ABSTRACT

In order for differences to be seen as richness, different ideas and cultural dynamics must respect the main values and characteristics of the dominant culture. In other words, while differences express their own values and existence, on the other hand, all these differences have to exist in harmony with the values and characteristics of the dominant culture. The transfer of every cultural value and innovation from one society to another also causes the mental background, values and behaviors of that innovation to be transferred. The existence of differences in beliefs and thoughts in individuals is an extremely normal and expected situation due to their different natures. When the difference of belief and thought is seen as a necessity of humanity, the society will be a society that succeeds in living together with differences. When the society in question begins to see differences as wealth, it continues to develop and progress. When the members of the society come together on a common ground in terms of freedom of belief, worship and thought and are in an effort to live together, a real consensus occurs and only in this way can they talk about their social problems with the will to live together without disturbing the social unity. Individuals with this approach can find solutions to problems by presenting a more tolerant profile in their social relations. In this study, the theoretical framework of coexistence is discussed with its various dimensions, based on the example of Istanbul.

Atıf/Citation: Akkaş R. (2022). İstanbul Örneğinden Hareketle Bir Arada Yaşama Kültürü Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4(2): 202-219

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

* Bu makale Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu danışmanlığında yürütülen "Geçmişten Günümüze Bir Arada Yaşama Kültürü: İstanbul Örneği" doktora tez çalışmasından üretilerek hazırlanmıştır.

GİRİŞ

İki veya daha fazla grubun farklılıklarına saygı duyarak ve çatışmalarını şiddet içermeyen bir şekilde çözerek birlikte yaşadığı bir durum olarak tanımlanan “Bir Arada Yaşama Kültürü” yeni bir tanım olmamakla birlikte Soğuk Savaş döneminde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1980’lerin sonlarında içinde bir arada yaşama politikası, "saldırmazlık, egemenliğe saygı, ulusal bağımsızlık ve içişlerine karışmama" gibi ilkeleri içeren “Barış içinde bir arada yaşama” politikası, ABD ve SSCB ilişkileri bağlamında kullanılmış ve iki güç arasındaki ilişkiyi yeniden çerçevlendirmek için bir araç olarak geliştirilmiştir. Bir Arada Yaşama Kültürü çeşitli şekillerde (Weiner, 1998: 13-24) tanımlanmıştır:

- Bir arada (zamanda veya yerde) var olmak ve karşılıklı hoşgörü içerisinde var olmak,
- Farkı tanımayı ve farklı yaşamayı öğrenmek,
- Taraflardan hiçbirinin diğerini yok etmeye çalışmadığı kişi veya gruplar arasında ilişki olması,
- Hoşgörü taahhüdü, karşılıklı saygı ve çatışmaları şiddete başvurmadan çözüme anlaşması ile etkileşimde bulunmak (Abate, 1997: 58).

Bir arada yaşamının özünde, bireylerin ve grupların sınıf, etnik köken, din, cinsiyet ve siyasi eğilim gibi çeşitli şekillerde farklılık gösterdiğinin farkındalığı vardır. Bu grup kimlikleri, çatışmaların nedenleri olabilir, çatışmaların nedenlerine katkıda bulunabilir veya çatışmalar gelişip tırmandıkça katılabilir. Bununla birlikte, bir arada yaşama politikası, kimlik grubu farklılıklarının zarar verici veya inatçı bir çatışmaya dönüşme olasılığını azaltır (Khaminwa, 2003: 87). Diğer taraftan tarihsel süreç içerisinde mevcut çatışmalar, medeniyetler ve toplumlar arasında var olan farklılıklar arasındaki mesafenin açılarak bir diğerine yaşam şansı bırakmak istememesi temelinde olmuştur. Özü itibari ile saygı, hoşgörü ve iyi niyet gibi güzel hasletleri barındırması beklenen medeniyet kavramı da tarihsel süreç içerisinde önemli bir değişim ve dönüşüm geçirerek farklı boyutlara evrilmiştir. Bu çerçevede Anadolu kültürü ve özellikle İstanbul örneği farklı kültür ve değerlerin birlikte, saygı ve hoşgörü iklimi içerisinde var olduklarının en bariz göstergesidir (Çapcıoğlu, 2012: 39-43). Medeniyetlerin her geçen gün daha da yakınlaştığı dünyamızda ilişkilerin barış ve özgürlük temelinde yeniden düzenlenebileceği yeni alternatif arayışlarının olduğu bir dönemde bugün özellikle Yahudi, Hristiyan ve İslam medeniyetlerinin barış içinde yaşadığı, hala anlaşılamayan ve aşılamayan Osmanlı tecrübesinin hatırlanması, bizi bu araştırmaya motive eden temel dinamikler olmuştur. Hz. Peygamber’in Medine örneğinden hareketle çıkış noktasını merkeze alan Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca farklı medeniyet ve toplumları bünyesinde barındırarak farklı kültür ve dinlerin saygı ve hoşgörü içerisinde bir arada yaşamalarına imkân sağlamıştır. Osmanlı’da devletin gücü ve özgürlük arasında doğrudan bir bağlantı bulunmuştur. Devletin gücü ve refah seviyesi arttıkça azınlık olarak adlandırılan toplumlar da maddi ve manevi olarak çeşitli imkanlar elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti gerek kendi topraklarındaki gerekse yeni fethedilen topraklardaki halkları hiçbir zaman baskı ile İslamlaşmaya zorlamamış ve her grubun dini inanç ve ritüellerine rahat ve özgür yaşamalarına imkân veren kurumları inşa etmiştir. Tarihsel veriler incelendiğinde barış ve hoşgörü içinde bir arada yaşanan örneklerin başında Osmanlı tecrübesinin geldiği görülür. Osmanlı himayesinde yer alan milletlerin inanç ve gelenekleri hiçbir zaman göz ardı edilmemiş, İslamlaştırılmaya zorlanmamış ve barındırdıkları farklılıklar kültürel zenginlik ve çeşitlilik olarak görülmüştür. Yaygın düşünce ve algının aksine seküler sistemin eşitlik ve özgürlük ilkelerinin belirlemiş olduğu alanların daha fazlasına İslam şiar ve perspektifi temelinde hareket eden Osmanlı barış ve hoşgörüsü İstanbul’da farklılıkların bir arada yaşamasına sayısız örnekler sunmaktadır. Bununla birlikte şu hususu belirtmek gerekir ki genel olarak İslam toplumlarında dinler, mezhepler, kültürler yan yana ve belli sınırlar içerisinde yaşamış ve İslam toplumlarının temel özelliklerinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da temel öncelik Müslümanlar, kamusal alanı şekillendiren ana unsur ise İslamiyet’in temel değerleri olmuştur. İslam Hukuku’nu uygulayıp yer yer de Örfi Kanunlar çıkaran

Osmanlı Devleti, ülke ahalisini de İslam Hukuku'nun prensip ve değerlerinden hareketle "ırk ve dil esasına göre değil, düşünce ve inanç temeline" uygun olarak teşkilatlandırma yoluna gitmiştir. Millet Sistemi olarak adlandırılan bu düzen İstanbul'un fethinden sonra yürürlüğe girerek ülkede yaşayan toplulukları din veya mezhep esasına göre teşkilatlandırmıştır. Bu bağlamda İstanbul örneğinden hareketle bir arada yaşama kültür ve tecrübesi geçmiş ve günümüz arasındaki bağlantı göz önünde bulundurularak incelenecektir.

1. BİR ARADA YAŞAMA KÜLTÜRÜNÜN FELSEFİ VE SOSYOLOJİK TEMELLERİ

İspanyolca "convivencia" kelimesinin tercümesi olan ve Türkçede "bir arada yaşama" ya da "birlikte yaşam" olarak kullandığımız kavram İngilizcede "coexistence" kelimesi ile karşılanmıştır. İlk olarak İspanyol araştırmacı Menendez Pidal tarafından kullanılan "bir arada yaşam" sözcüğü benzer dönem içerisinde birden fazla ifade etme biçiminin mevcudiyetini anlatmak için kullanılmıştır. Bir arada yaşama kültürü günümüzde gerekliliğini en çok hissettiğimiz ve insan fitratına uygun olarak huzurlu ve güvenli bir toplum oluşmasında önemli bir rol oynayan bir olgu olup bireyin ve toplumun kendisini diğerinden tamamen ayırıştırmadan ve birbirlerini düşman unsurlar olarak görmek yerine belli ortak noktalar üzerinde bir araya gelmeleri şeklinde de ifade edilebilir. Bu şekilde tanımlanan bir arada yaşama kültürü, farklılıklardan daha ziyade ortak zemin oluşturma gayesi taşımaktadır. Aynı zamanda "bir arada yaşam" farklı dinler arasındaki ilişkiler ile birlikte farklı etnik unsur, anlayış, mezhep ve kültürler arasındaki ilişkileri de kapsayan bir içeriğe sahiptir (Ünal, Özdemir, Yazıcı, 2015: 160). Günümüz dünyası bilim, teknoloji, bilişim ve iletişim alanında gerçek üstü bir gelişme elde etmiş ve söz konusu alanlarda elde edilen gelişmeler mesafelerin ortadan kalkarak, zaman-mekân mefhumlarını da göreceli bir hale getirmiş ve karşımıza kültürlerarası etkileşimin son derece hızlı olduğu bir profil çıkarmaktadır. Çağın doğal gerçeği olan zorunlu göçler ve daha rahat hayat arayışları insanları farklı ülkelerde yaşamaya sevk etmiş ve doğal olarak ülkeler, kültürler ve dinler arasındaki iletişim de artarak farklılıkların bir arada yaşamaları elzem bir duruma gelmiştir. Bu söz konusu duruma hiç kimsenin duyarsız kalması mümkün olmamakla birlikte önemli olan unsur asli değer ve kimlikleri kaybetmeden "biz olabilmek ve biz kalabilmektir." Zira modern dünyanın birçok bölgesinde insan haklarına ihlaller yaşansa da her insanın doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin önündeki en temel çıkmazın "farklılıklara tahammül edememe ve farklılıkları tehdit unsuru" olarak görme eğiliminin olduğunu ifade edebiliriz. Canlılar arasında akıl ve irade sahibi tek varlık olan insan, toplum içindeki ilişkilerin, olguların ve süreçlerin öznesi olması ile diğer canlılardan üstün bir konuma sahiptir. Bu özelliği ile insanın evrendeki statüsü ve yetkisi ile diğer varlıklar karşısında üstünlük kazandırmıştır. Bu kapsamda insanın varlığı karşısında her şey birer nesne olup din, kültür, iktidar, mülk, maddi ve manevi unsurların hepsi insanın özgürlüğü ve mutluluğu için birer araç olarak görülmektedir. Dolayısıyla insanı merkeze almayan, onu birincil amaç olarak görmeyen hiçbir düşünce ve eylemin meşru olarak görülmesi mümkün olmamakla birlikte insan merkezli bu bakış açısının yalnızca kendi toplumuma, milletine ve dindaşına layık görülerek diğer insan ve toplumlardan esirgemek de insanın var oluş amacına ters bir davranıştır. Zira insan merkezli bir vatandaşlık anlayış ve değerlerinden beslenen bu anlayışın temelinde insanı yüceltmek söz konusudur. Bu özelliklerden beslenen birlikte yaşama kültürü insanı insanla tamamlama ve bütünlüme ve başkasını ya da ötekini saygıya değer bulmak ve çokluk içinde bir olmak olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım insana, topluma, devlete ve doğaya insani olanın bakış açısından bakma ve toplumdaki farklılıkların birbirlerini karşılıklı yok etmek yerine birbirlerini tamamlamalarını sağlayacak bir zihniyet dönüşümüne imkân vermekte ve imkân veren bir dönüşümü içermelidir. Söz konusu farklılıkların hepsini ya da kısmen ortadan kaldırılması ya da farklılıkların birbirine benzetilmesi yolundan ise bu farklılıkların renk ve kültür mozağine dönüştürülerek toplumsal entegrasyonun sağlanması ile mümkün görünmektedir. Bir arada mevcudiyetini sürdürme; hedefler, değerler, ideoloji, din, ırk, milliyet, etnik köken, kültür ve diğer alanlarda olabilen farklılıklarıyla birlikte diğer grubun

varlığında tanınma anlamına gelmektedir. Bu tanıma, grupların barış içinde var olmak ve yaşamak için aynı haklara sahip olduğunu ifade eder ve aralarındaki farklılıkların meşruiyetini kabul eder. Bu tanımda ayrıca, grupların, daha sonra şiddet içermeyen yollarla çözülen ihtilafları ve şikayetleri dile getirmelerinin meşruiyetinde de bir kabul bulunmaktadır (Şentürk, 2014: 56-57).

Bir arada yaşama kültürü, kökeni tarihsel ve sosyal tecrübelerden gelen norm ve değerler etrafında gerçekleşir. Bir arada yaşama kültürü için zorunlu fakat yeterli bir unsur olmayan söz konusu normlar, dini, kültürel, toplumsal anlam ve öğeler tarafından oluşmaktadır. Toplumun hakiki manada bütünsel bir dinamik olabilmesi için aynı zamanda görev, sorumluluk ve yetkilendirmelerin işlevsel çalışmasına bağlıdır. Aksi takdirde söz konusu görev, sorumluluk ve yetkilerin işlevsiz olduğu bir toplumda normlar; kural dışı bir hal ve durum ile toplumsal hayatın tahrip olmasına yol açar. Endüstrileşme, şehir hayatı, bireyselleşme, rasyonalizm ve seküler hayat şartlarının birbirini etkilediği ve olumsuz etki ve yansımalarının var olduğu günümüz sosyal hayatı ciddi anlamda etkilenmektedir. Bu kapsamda norm ve değerler bağlayıcılık özelliğini kaybettiğinde, toplum görev ve sorumluluklarında birbirlerinden ayrırmakta ve değişim ve adaptasyon hususlarında daha fazla zorlanmaktadır. Bununla birlikte kavram ve olgular sosyalleşme sürecinde bireyin temelde aile, eğitim, sosyal çevre, kültürel faktörler ve iletişim araçları üzerinden öne çıkarılan tercih ve eğilimleri ile şekil almaktadır. Bu tercihlerin sosyalleşme ile uyumsuz bir hal alması bir arada yaşama kültür ve yönelimin doğasının bozulmasına yol açmaktadır. Bu hususta söz konusu tercihlerin sosyalleşme sürecinde geçirdiği aşamalar da önem arz etmektedir. Dolayısıyla kavram, olgu ve değerlere bağlı olarak gelişen ve içselleştirilen toplumsal davranışların doğru anlaşılması kadar ve bu davranışlar ile kurulan iletişimin düzey ve olgunluğu bir arada yaşama kültürünün minimal şartlarını etkileyebilmektedir. Toplum içerisinde yer alan grupların ve üyelerin birbirleriyle uyumlu bir birliktelik ya da bütün olabilmelerini sağlayan en önemli koşul “ortak paylaşımların” olmasıdır. Söz konusu ortak paylaşımlar tarihsel ve kültürel mirastan gelebildiği gibi en asgari seviyede ortak bir alan paylaşımına değin farklı unsurlar içerir. Diğer taraftan tam ve bütüncül olarak toplumsal bütünleşmenin olabilmesi için asgari düzeyde fikir birliğinin olması gerekmektedir. Bu fikir birliğinin olmaması halinde toplumsal bütünleşme iç ya da dış etkenlerden kaynaklanan nedenlerden dolayı tehlike içerisinde olabilmektedir. Bununla birlikte mikro/makro ırkçılık ve fanatizm, biyolojik/genetik esasların kültürel hususların önüne getirilmesi, etnosantrizm, kendisinden farklı özellikte olanları dışlama ve kendinden uzakta tutma ve farklılıkların kutsallaştırılarak milli bilinçle sahip olmak yerine “biz” duygusunun hissedilmesi gibi faktörler sosyal bütünleşmenin önündeki engeller olarak sayılabilmektedir. (Galtung, 1996: 62)

2. BİR ARADA YAŞAMA KÜLTÜRÜNÜN İSLAMİYET’TEKİ YERİ VE ÖNEMİ

İslamiyet başta olmak üzere bütün semavi dinlerin temel gayesi bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma altına alarak barış, huzur ve güven içerisinde yaşanan dünyayı inşa etmektir. Diğer bir ifade ile dünyayı esenlik merkezine dönüştürmektir. Bu kapsamda İslamiyet’in yaklaşık 1400 yıllık tarihi tecrübesi ve sürecinde bireylerin ve toplumların barış, huzur ve güven ortamında esenlik içerisinde ve bir arada yaşamalarına imkân veren sayısız ve emsalsiz örnekler bulunmaktadır. “Dinde kardeş, yaratılıştan eş olma” bilinç ve inancı bu örneklerin yaşanmasında önemli bir referans noktası olmuştur. Hz. Peygamberin kısa bir zaman içerisinde cehalet ve nefret toplumunu sevgi ve muhabbet toplumuna dönüştürmesi üzerinde çalışma yapılması gereken konular arasında yer almaktadır. Geçen tarihsel ve sosyal süre zarfında, zaman zaman kırılğan durumlar tecrübe edilmiş olsa da genel olarak İslam toplumlarında farklı kimliksel unsur ve dinamikler belirgin bir anlayış ve normlar etrafında bir arada ve ahenk ile yaşamlarını sürdürme gelmişlerdir. Özellikle yaşadığımız Anadolu coğrafyasında emsalsiz örnekler bulunmaktadır. Zira şu an yaşadığımız dünyada dil, din, etnisite ve coğrafya ayrımı yapmaksızın ve hiç kimseye öteki sıfatı takmadan, her bireyin hakkına saygı göstererek bir arada ve birlikte yaşamak toplumsal barışın sağlanmasında önemli bir kıstastır (bkz. Çapcıoğlu, 2017). Diğer

tarafından bugün İslam coğrafyasının birçok yerinde çatışma ve kaoslar yaşanmakta ve masum sivillere insani olmayan muamelelerde bulunmaktadır. Aynı zamanda ülkemizde de farklı gerekçelerle son yıllarda göçler yoğun olarak gerçekleşmektedir. Söz konusu göçler ile özellikle metropollerde farklı etnik ve dini kökenden birey ve gruplardan oluşan yeni bir sosyal yapı ortaya çıkmaktadır. Yeni sosyal yapı ile bireylerin bir arada yaşama kültürü istek ve iştihakında bir düşüş ve duyarsızlık söz konusu olabilmektedir. Oysa sosyal huzur ve uyumun en temel şartlarından biri başkasının fikir, inanç ve ritüellerine saygı duyarak, hak ve hukukuna riayet ederek ve bütün bunların sürdürebilmek ile mümkün olmaktadır.

Zira modern dünya artık salt Doğu- Batı ve İslam ve semavi dinler arasında kurgulanan bir platform ötesi bir duruma geçmiştir. İçerisinde bulunduğumuz modern çağ farklı anlayış ve unsurların bir arada yaşadığı sistematik üzerine kurulmuştur. Bu katmanlı yapıyı dikkate alan bir bakış açısı ile bir arada yaşamının imkanının bu çalışma kapsamında farklı bir arada tecrübeleri ile tartışılması amaçlanmaktadır. Kin ve hasımlığın yerini şefkat ve adaletin, husumetin yerini dostluk, rıyanın yerini samimiyet ve hasar gören insan onur ve değerinin yüceltilerek bir arada yaşama kültür ve bilincinin yeniden inşa edilerek toplumsal pratiğe kazandırılması en büyük temennimizdir. Bununla birlikte bir arada yaşama kültürünün en önemli hususlarından birisi hem hukuki boyutu hem de ahlaki boyutu olan bireylerin özgürlüğü ile ilgilidir. Birçok felsefeci, din adamı ve mutasarrıf tarafından tartışılan bir konu olan “özgürlük” tanımı, Nurettin Topçu’nun ifadeleri ile *bireylerin insanı kötülüğe sevk eden tüm asabiyetlerden sıyrılması* olarak ifade edilebilir. Zira tüm asabiyetler, aile içerisinde yer alan asabiyet aile arası kavgaya, uluslararasıda yer alan asabiyeler ise dünya savaşına götürür, birey ve toplumları çatışma ve kaosa götürmektedir. Milli boyutta yer alan asabiyetlerin ulusal çatışma ve kaosa neden olduğu gibi, dinler arasındaki asabiyetlerde dinler arası savaş ve gerilimlere neden olmaktadır. Bundan dolayı gerçek manada özgür ve hür olan, tüm asabiyetlerden kurtulan birey ve toplumlar, bir arada yaşama kültür ve hukuku inşa edebilenlerdir. Özgürlüğün bulunmadığı yerde Rumi’nin ifadeleri ile “*Ne Müslümanlığa ne de kafirliğe yer var orada*” toplumsal barış ve refah ortamı bulunmamaktadır. Bu ifadeler ile bir arada yaşama kültür ve hukukunun inşasının en temel yollarından biri özgür olmaktır. Kuran ve İslami referansları açısından bir arada yaşama hukukuna “öteki/ötekiler” ayrımının kimlere karşılık geldiğinin açıklanması ile başlanması gerekmektedir. Çünkü “öteki ya da ötekilerin” açıklanması “biz” bilincinin oluşması açısından önem arz etmektedir. Ötekileştirme ve öteki arasındaki kapsam farkının siyasi-stratejik bir konu mu yoksa ontolojik ya da pragmatist bir mesele mi olduğu önem arz etmektedir. Bununla birlikte İslami referanslardan hareketle kimliklerin tanım ve tespit edilmesi kadar, modern zamanlarda “öteki ya da ötekileştirme” olarak ifade edilen kavramın ilahi vahyin önderliğinde nebevi bir tecrübenin karşılığının olup olmadığı ve Kur’an’da öteki olarak kategorize edilen grup ya da gruplar mevcut ise aynı zamanda bu hususun da hangi amaç ve nedenlere dayandırıldığının açıklanması hiç şüphesiz önem arz etmektedir. Aynı zamanda İslam’ın Müslümanlar ve diğerleri ve bir arada yaşama kültürü ile ilişkilendirerek kurduğu irtibatın hangi dinamikler üzerinde kurduğu hususu da ayrıca önemli bir husustur. İslam’ın başlangıç dönemlerine kadar giden süreçte politik ve sosyal çekişme ve çalkantıların modern zamanlara yansımaları, özellikle çok derin itikadi yönde olan çekişmeleri zaman zaman daha da derinleştirmesi suretiyle Müslümanların kendi aralarında ve ötekiler ile bir “iç öteki” üretmeleri bir arada yaşama kültür çaba ve imkanını derinden yaralamaktadır. Yüzyıllar boyunca istemli ya da istemsiz bir şekilde üretilen bu ötekileştirme meselesi maalesef günümüz zamanlarında farklı şekilde görülmektedir. Gerek İslam dünyasının çeşitli coğrafyalarında gerek de farklı bölge ve ülkelerde şiddetin farklı türleri söz konusu ötekileştirme meselesinin can sıkıcı boyutlara geldiğini aşikâr etmektedir. Bununla birlikte Müslümanlar için kafir veya müşriklerin asıl, Yahudiler ve Hristiyanların ise geçici ötekiler olarak da ifade edilmiş olsa her iki konumlandırmanın sonuç olarak öteki olmadığını belirtmek gerekmektedir. Zira İslam düşünce ve tarihsel arka planında varlığı, mümkün ve mecburi parçalara bölünme yaşamadan önce bir hakikat olarak elde bulundurarak mecburi ve mümkün olanı iki parçası varsaymak şeklinde Hak ile Halkın izafet bağı ile

irtibatlandırılması ve Allah-Kul münasebetleri başta olmak üzere birlik-çokluk meselesi, irade, özgürlük, imani ve itikadi konular üzerinde sistemli düşünceler ortaya koyan “vahdet-i vücud” anlayışından “alem-i şühud (bilinen ve görünen alem)” anlayışına kadar olan birbirinden farklı zaviyeler bulunsa da genel olarak “tevhid” inancının sarsılmasına neden olacak bir ötekileşme ya da öteki bulunmamaktadır (Hamidullah, 1987: 212-213).

3. BİR ARADA YAŞAMA KÜLTÜR VE TECRÜBESİNİN SOMUT ÖRNEĞİ OLARAK İSTANBUL

Toplum farklı birey, kültür, din, kimlik ve yaşam tarzlarını içinde organik olarak barındıran bir bütündür ve bu özelliği ile de “farklılıkların ve bütünlük fikrinin” en önemli tamamlayıcısı ve gelişmesine ortam sağlaması açısından çok önemlidir. Dolayısıyla farklılıkların bir “değer ve erdem” olarak görülmediği bir yerde toplumun varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu çerçevede hangi ilke ve değer farklılıkların doğal olarak var olduğu toplulukları “toplum” düşüncesi içerisinde “ortak ve bir arada yaşama kültürü” etrafında toplanabilmesi ve aynı zamanda farklı etnik ve dini aidiyetleri içinde barındıran çoğulcu sosyal yapıların hangi sistematik prensipler ve değerler üzerinden inşa edileceği fikri bir o kadar önem arz etmektedir. İslam kültür, medeniyet ve mirasının bu konulara örnek olacak sayısız tecrübelerle sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim Müslüman toplumlara başkentlik yapan şehirler, İstanbul başta olmak üzere, tarihin hiçbir döneminde salt bir kültür ve etnik yapının merkezi olmayarak farklılıkların bir değer ve zenginlik olarak tasavvur edildiği, pratik ve kurumsal hayatın bu ekseninde yansıma bulduğu merkezler olmuşlardır. Tarihsel süreç içerisinde her ne kadar zaman zaman birtakım kırılmalar, dönüşümler ve problemler yaşanmış olsa da Osmanlı, geniş bir coğrafyada birçok farklı etnik ve dini grupların bir arada ve emniyet içerisinde belirli bir anlayış ve hukuk çerçevesinde bir yaşam sunmuştur. Aynı şekilde Anadolu, bu konuda çok güzel ve özgün örnekler ortaya koymuş, Mevlana’lar, muhabbeti insan var oluşunun odağına yerleştiren Hacı Bektaş’ı velilerin yetişmesine olanak sağlamıştır. Osmanlı toplumunun çoğulcu ve farklılıkları zenginlik olarak gören ilke ve anlayışı ile gayrimüslimler 15. yüzyıldan itibaren önemli hak ve ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Bugün dahi inancım odur ki bir arada yaşama kültürü hususunda yaşanan kırılmaların çarelerini ararken başvuracağımız temel referans bir arada yaşama kültürü ve tecrübelerin özgün sayısız örneklerin sunulduğu “kültür ve geleneklerimizdir.”

İstanbul geçmişten günümüze olan tarihsel tecrübeye farklı dini, etnik ve kültürel grup ve aidiyetlerin rahat ve emniyet içerisinde yaşadığı önemli bir merkez olmuştur ve bugün de bu özelliğini sürdürmektedir. O dönemde birçok ülkenin göçmenleri ülkelerine kabul etmeyip kabul etse dahi sayısız bahane ve zorlama ile bir süre sonra onları ülkelerinden kovsalar da Osmanlı İmparatorluğu dini, ırkı, soyu, köken ve gelenekleri farklı topluluklara kucak açarak ülkesine kabul etmiştir. Ülkeye gelen göçmenler de gerek devletin gerek de halkın göstermiş olduğu saygı ve hoşgörü ile kısa zaman içerisinde yeni çevreye uyum sağlamışlar, devlet içerisinde de idari önemli vazifeler de bulunmuşlardır. Osmanlı idare ve himayesinde, Türk geleneğinde bulunan başka kültür ve dinlere saygı, İslamiyet’in gayrimüslimler için tanıdığı zımni hukuk ile birleşerek en geniş alanını bulmuştur. Prof. Dr. Kemal Karpat’ın ifadesiyle Osmanlı’nın kurduğu sistem, asla bir hükümdarın, keyfi olarak kurmuş olduğu bir sistem değildir. Bu sistem, kaynakları İslam dinine dayanan diğer dinleri eşit görme, onları birer semavî din kabul etme prensibine dayanmaktadır. Prof. Dr. Halil İnalcık ise Osmanlı fetihlerinin “yalnız kılıç ile olmayıp daha çok sözlük anlamı gönül alma, gönül çelme olan “*istimal*” denen uzlaştırıcı ve hoşgörülü politika neticesinde gerçekleştirildiğini ifade ederek Osmanlı’nın topraklarında ya da dışında yaşayan gayrimüslimlere gösterdiği hoşgörü ve saygıdan söz etmiştir. Osmanlı-İstanbul bir bakıma, Endülüslü Müslüman Egemenliğinden yaklaşık altı yüzyıl sonra da farklı olanların “Bir Arada Yaşama Kültür ve Tecrübesi”nin somut bir örneğini, fiilen uygulayan bir ülke ve toplum olarak tarihe

not düşmüştür. Bugün de Türk toplumu olarak tarihten gelen tecrübe ve miras ile İstanbul'da farklı din ve kimlikler bir arada yaşamaya devam etmektedir (Sarıçam, 2003: 12-13).

Osmanlı devlet sisteminin en göze çarpan özelliği tebaasına hoşgörülü bir tutum içerisinde olmaları olmuştur. Özellikle Hristiyan topluluklarda yerel diller, dinler ve idari yapılanmalar korunarak, kilise ve ruhani önderler ile anlaşmalar sağlanarak vergi konusunda da imtiyazlar sağlanmıştır. Bulunduğu tarihsel dönem ve koşullarda farklı inanç gruplarına göstermiş olduğu bu hoşgörülü tavır ile ilerleyen süreçlerde bu inanç sahiplerinin din değiştirerek Müslüman olmalarına ortam ve zemin oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin tarihin hiçbir döneminde uygulamış olduğu politika ve yöntemler arasında asimilasyon olmamış, baskı ve zorlama ile Türkleştirmeye ve İslamlaştırmaya çalışmamıştır. Zaten bunun aksi olsaydı hüküm sürdüğü coğrafyalarda farklı dillere, din ve inanç gruplarının mevcudiyetleri bulunmazdı. Örneğin Balkan coğrafyasında bulunan Türk ve Müslüman olmayan toplumların o döneme değin yaşadıkları tarihsel ve sosyal süreçte en güven ve hoşgörülü dönemlerini yaşadıklarını ifade eden bilgilere rastlanmaktadır. Osmanlı'nın özellikle hâkimiyet sağladığı XIX. yüzyıl sonlarına kadar hiçbir alan ve konuda aksi bir eylem ve politika ile karşılaşmadığı da ifade edilmektedir. Şayet böyle bir söylem ve uygulamaya rastlansaydı Osmanlı'nın hâkimiyet kurduğu Balkan ve diğer coğrafyalarda barış ve güven ortamının tesisi mümkün olmazdı. Barış ve huzuru tesis eden Osmanlı Devleti'nin muvaffak olmasında elbette bazı unsurlar ön planda yer almaktadır. Bu unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

- Osmanlı'nın güçlü bir devlet ve idari teşkilatlanmasına sahip olması,
- Sahip olduğu bu yapılanma ve teşkilatlanmayı baskı ve zora kullanma prensiplerine değil, tamamen şefkat ve hoşgörü prensipleri ana hatlarına kurmuş olması,
- Kurmuş olduğu bu sacayaklarının ise doğal bir yansıması olarak Osmanlı'nın nüfuz ettiği her alan ve sahada yerel değerlere son derece saygı göstermesi ve "insanı" her zaman değerli görmesi etkili olmuştur.

Osmanlı toplumunda millet sistemi, bireylerin toplumdaki konumlarını belirgin hale getiren iki temel unsur olan "*din ve inanç*" esasına dayanan ve dolayısıyla da din veya mezhep temelli idari ve sosyal yapılanmayı ifade etmekte idi. Osmanlı Devleti'ne göre kategorizasyon inanç ve din temel alınarak yapılmış, Müslüman olan ve olmayan şeklinde yapılan genel sınıflandırma ise toplum algısını oluşturan ve şekillendiren bir husus olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı'nın gayri Müslümlere birçok alan ve boyutta hak ve özgürlükler tanıdığını daha önce ifade etmiştik. Gayrimüslümlere devlet idari yapılanmasında görevler verilmiş, özellikle tercümanlık, hekimlik, cerrah ve mimarlık gibi meslek gruplarında istihdam alanları açılmıştır. Askerlik vazifesinden de muaf tutularak birçok alanda geniş imkânlar elde etmişlerdir. Bununla birlikte Müslümanlar gibi devletin sosyal imkân ve yardımlarından da yararlanma imkânı elde etmişler, hastalık, iş göremezlik ve engellilik gibi durumlarda da vergiden muaf tutulmakla birlikte devletten yardım alma imkânları da olmuştur. Ayrıca bu imkânlar ile birlikte Türk vakıfların kültürel ve sosyal alanlarda sunduğu bütün hizmetlerden de yararlanma imkânları elde etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu dini farklılık ve çeşitlilik açısından renkli bir görüntüye sahipti. Günümüzde ise Türkiye toprakları bugün dahi, dünyada eşine az rastlanacak şekilde dini açıdan çok çeşitlidir. Osmanlı'da inanç ve ibadet özgürlüğü bakımından temel dayanak ve kriterler hiç kuşkusuz Kur'an-ı Kerim tarafından koyulmuştur. Medine Vesikasında yer alan maddelerden yola çıkılarak gayri Müslümlere yönelik inanç ve ibadet özgürlüğü net bir şekilde ortaya koyulmuştur. Osmanlı, İslam kültürü ve geleneğinden hareketle Ehl-i Kitaba her dönemde hoşgörü içerisinde davranışlarda bulunmuş, ödemekle yükümlü oldukları vergilerin ödenmesi koşulu ile ibadetlerinin gereklerinin yapılmasına müsaade etmiştir.

Osmanlı, hâkimiyeti altında bulundurduğu gayrimüslimler ile zimmet anlaşmaları yaparak eman vermek sureti ile hukuki ve idari ilişkilerini de devam ettirmiştir. Fakat bu temel dayanaklar ile birlikte Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu bu yöntem ve politikaları diğer İslam devletlerinden ayıran

özgün uygulamalar da bulunmaktadır. Bilhassa İstanbul'un fethi ile birlikte teşkilatlanma açısından ve diğer açılardan gayrimüslimler ile ilişkilerin belirli bir düzene koyulmasında İslam hukuku ilke ve hükümlerine son derece bağlı olunarak din ve ibadet özgürlüğü çerçevesinde gayrimüslimlere geniş bir alan bırakılarak merkezi idare ve otoritenin de güç anlamında kontrolü elinde tutarak, toplumsal güven ve ehemmiyetin de sağlanması sureti ile gayrimüslimlerin toplumsal yapı ile uyumlu olacak şekilde sistematik kurulmasının belirli mekanik kodlar ile sağlanmasının önü açılmıştır. (Kenanoğlu, 2017: 53-54)

Devlet, din adamlarına ve dini kurumsal yapılanmalara son derece saygı göstermiş ve bunların da korunması hususunda hassas davranmıştır. Gayrimüslim cemaatlerin de bu hassasiyeti hiçbir tarihsel dönemde devlet otoritesinin kaybolmasına veya "otonom cemaat" oluşumlarına izin verme şekli ile gerçekleşmemiştir. Genel olarak devlet, gayrimüslimlerin ayin ve ibadetlerini rahat bir şekilde icra etmelerine engel olmadığı ve bu uygulamaları ise İslam hukukunun izin vermiş olduğu ilkeler ve hükümler çerçevesinde gerçekleştirilmesine müsaade ettiği görülmektedir.

Özellikle Tanzimat'tan sonra da ortaya çıkan ve Osmanlı toplumu içerisinde gayrimüslim toplulukların yapılandırılan hukuki metin ve kayıtlarda da yukarıda sözünü ettiğimiz yapının esas olarak değişmediğini ancak kısmi olarak birtakım pratiksel değişikliklere uğradığı görülmektedir. (örn: çan çalma yasasının kalkması gibi.)

4. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BİR ARADA YAŞAMA KÜLTÜRÜNDE ETKİLİ OLAN DEĞİŞKENLER

Farklılıklar ile birlikte bir arada yaşama gerekliliği, günümüz toplumlar için en önemli beceriler arasında yer alıp çok önemli bir gerekliliktir. Farklılıklar ile birlikte var olabilmek, mevcudiyetleri muhafaza edebilmek, yani bir arada yaşama kültürünü inşa edebilmek, küreselleşen dünya toplumları için de zorunluluklar arasında yer almaktadır. Fergeson'un ifade ettiği gibi çokkültürlülüğün temel esaslarından biri, farklı kültürler içerisindeki çeşitliliğin iyi olarak algılanarak ve o kültürlerin doğaları gereği bir kültüre ait olmanın, birey olmanın önemli bir parçası olarak anlaşılmasıdır. Ben de acizane Fergeson'un bu ifadelerine şu eklemeyi yapmak istiyorum; farklılıklar içerisinde bir arada var olmak gerek bireyin kendini gerçekleştirme gerek de toplumların zenginleşerek birbirlerine değer katması küreselleşen dünyanın önemli bir diğer özelliğidir. Bu çerçevede bir kültürel unsur ve değer kendi kültürü ile olan ilişkisi diğer kültürler ile olan etkileşimini ve iletişimini belirlemektedir. Kendi bünyesinde bulunan çeşitliliklere zenginlik olarak bakmayan çoğulcu bir anlayış, diğer kültürlere de farklı bir perspektiften bakamaz ve onları menkul bir değer olarak göremez düşüncesindeyim. Bir arada yaşama kültür modelinin ve çokkültürlülüğün egemen olduğu bir düşünce yapısı, toplumun bütünlüğünü, o güne değin dışlanan ve toplumun dış kenarına itilenlerin eşitlik anlayış ve aidiyetleri temelinde kucaklanması gerekliliğine sahip olan ve yeniden bu anlayışı üreten bir vizyon ile eyleme geçmektedir. Bu açıdan toplum içerisinde radikal ve derinden bölünmelerin var olduğu toplumlar dışında ve hatta onları da dahil olması sağlanarak, toplumların var olmaları ve sağlıklı bir işlevsellik ile faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri aralarında sağlayacakları asgari değer ve gelenekler hususlarındaki anlaşmaların olması ile mümkün olabilmektedir. Diğer bir ifade ile toplumsal mutabakatın hangi değer yargılarına ve hangi arka plana göre gerçekleştiği önemli bir husustur. Toplumsal boyutlarda olası çatışma ve kaosların önüne geçilmesi için iletişim zemininin ve hoşgörü ortamının oluşturulması çok önemlidir. Bu ortamın oluşmasında gerek devlete gerek de toplumsal mekanizmalara roller düşmektedir. Bütün elementleri ile farklılıkların zenginlik olarak kabul edilmesi ve bunun hukuk-idari-sivil düzenlerde temel toplumsal-yapısal görevleri bir ödev olarak bilip hayata geçirilmesi ve bu yönde bir inisiyatif alınması hususu da bir diğer önem arz eden konudur. Bu çerçevede çalışmamızda İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler ile "bir arada yaşama kültürünü kendi tecrübe ve bağlamları" ile toplumsal ve

tarihi arka plan dinamikleri göz önünde bulundurularak yaptığımız değerlendirme neticesinde “küreselleşme ve sosyal medya etkisi” olarak iki önemli değişken ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bazı katılımcılarımız bu değişkenler ve dönüşümlerde etkili olan unsurlar küreselleşen dünya düzeni, ekonomik sebepler ve çeşitli eğitim imkânları ile açıklarken, kimi ise farklı bir arada yaşama imkân ve metotlarından bahsetmişlerdir. İstanbul’da yaşayan ve ritüellerinin esasını dini saikler ve geleneklerin şekillendirdiği gayrimüslimler ile yaptığımız görüşmelerde dini inanç ve ritüellerine sık sık vurgu yaparken dini imge ve sembollerin öneminden bahsedilmişti. Fakat günümüzde küreselleşen dünya ile dinin toplum içerisindeki rolü ve bakışı sanırım bir nebze değişikliğe uğramış vaziyettedir. Bununla birlikte küreselleşme, bir arada yaşamayı zorunlu hale getirirken, yerel unsurlar ve değerler de bu süreç içerisinde bir arada yaşamının faydalarını elde etmek ile zararlardan korunma arasında bir mücadele vermektedir. Zira bu süreç içerisinde yerel unsurlar, değerler ve geleneklerin bir nebze de olsa aleyhine olacak şekilde ilerlemeye devam etmektedir. Kentleşme sürecinin hızlı olması ile küresel değer ve unsurlar da yerel olana baskın gelmeye başlamıştır. Özellikle yeni neslin daha çıkarıcı, tüketmeye meyilli, zevk ve eğlence hususlarına meraklı ve günü kurtarma telaşı içerisinde olmaları genel özellikleri arasında yer almakta olup akıl ve iradeleri küreselleşen dünya düzenine son derece yakın vaziyettedir.

Küreselleşme, gündelik yaşam pratikleri içerisinde yer alan mutfak kültürü, giyim-kuşam, eğlence ve tüketim merkezinde yer almakta olup belirleyici durumdadır. Toplumsal ilişkilerin yeni formunun küresel kültür hâkimiyetine giren gelecek planları, eğitim ve ekonomik çıkar gibi unsurlar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte toplumsal algı ve duyguların da küresel medya araçları ve yaygın toplumsal düşünce tarafından şekillenmektedir. Zira burada işlevsel olarak kullanılan araçların kapsamına önemli görevler düşmektedir. Toplumsal ilişkilerin üretimi ve yeniden üretimi esnasında kullanılan araçların kapsam ve içeriklerinin doğru olması gerekmektedir. Küreselleşme ve küresel sistem toplumu ve toplumsal ilişkileri her boyutu ve yönü ile şekillendirerek yeni bir form meydana getirirken insanlığın bir arada/birlikte yaşama ve var olma imkânlarına çeşitli yansımalar meydana getirmektedir. Bu yansıma kimi zaman çatışma alanı olurken kimi zaman da uzlaşmacı bir alan oluşturmaktadır. Diğer taraftan İstanbul, bir arada yaşama imkân ve kültürünün en özel ve güzel örneklerini vermiş nadide medeniyet merkezleri arasında yer almaktadır. Bu konuda hiç kuşkusuz Hz. Peygamber’in Veda Hutbesi’nde ortaya koyduğu ilkeler insanlığın evrensel barış ve mutlulukları için önemli hakikatler ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber’in “*insanlar tarağın dişleri gibi eşittir*” hadisi şerifinde ifade ettiği gibi bir arada yaşama kültür ve hukukunu temellendirecek temel kıstas budur. Bir arada yaşama kültürünün imkânı da bu kıstasta yer almaktadır. Diğer taraftan dijital platformlar insanlığı geleceğe taşıyabilir, genişleyen bir arada yaşama alanı ile toplumların akıl ve bilinci harekete geçirebilir. Bilgi ve tecrübenin transferi ve etkileşimi ile büyük medeniyetlere ulaşmasını sağlayabilir. Bu katma değerler ile iş birliği, istişare ve ortaklık ile dünya daha yaşanılabilir ve barış içerisinde olur. Zira günümüz topyekûn insanlık ve tüm yeryüzü için bir arada olma, bir araya gelme ve duyarlı olma vaktidir. Bütünleşmek, farklı unsurlar ile çatışma değil, farklılıkları zenginlik olarak ele alarak farklılıkların fark edilmesi vaktidir. Bu nedenle küresel dünya sisteminde iletişim araçlarını, dijital ve sosyal medya kanalları ve diğer platformların daha seçici ve basiret ile kullanılması, bu çerçevede değerlendirilerek fayda üretilmesi gerekmektedir.

5. FARKLILIKLAR İLE BİR ARADA YAŞAMANIN İMKÂNI

Bir arada yaşama kültürü ve tecrübesi, bireyin kendisinden farklı özelliklerle olanın mevcudiyetini ve kabulünü gerektirmektedir. Empati, bambaşka bir açıdan bakmak gerekirse, bireyin ya da toplulukların kendi gibi olmayan muhatabı ile “ortak” hareket edebilme ve düşünebilme teşebbüs ve niyeti ile kurduğu etkileşim biçimidir. Bu çerçevede toplumda bir arada yaşama kültürünün sürdürülebilir olması

toplumsal empatik tavırların var olmasına bağlıdır. Yeterli empatik tavır ve niyetin olmadığı durumlarda toplum içerisinde egoizm, narsisizm, hodkamlık gibi bireyin muhatabını önemsemediği, dikkate almadığı eğilimler baş gösterir. Bireyin kendisinden farklı özellik ve yapıda olan başka bir bireye karşı empatik tavır sergilemesi zor olabilir. Bazı teorisyenler bu zorluğun kültürel farklılıklardan kaynaklandığı hususunu ifade etmişlerdir. Vaka ya da diğer bireylere karşı etnosentrik yaklaşımın daha kolay olduğu konusu gündeme gelirken, yapılan araştırmalar empati kurmada yeterli başarıya ulaşılamamasının nedenleri arasında vaka ve bireylere etnosentrik bakılmasının yer aldığı tespit etmişlerdir. (Katz, 1963: 55) Çünkü empatik davranmak emek ve çaba isteyen zahmetli bir iş olup bireyin başka bireyin iç dünyasına girmesiyle artık hiçbir şey eskisi gibi olmaz. Daha önce olumsuz görünen birtakım fikir ve hisler daha farklı görünmeye başlar. Empati süreci içerisinde girilmeden kültürel etkileşim de mümkün olmamaktadır. Sağlıklı bir kültürler arası etkileşim için ise aşağıda belirtilen hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir:

- Yeni fikirleri açıklıkla kabul etmek ve bireyler arasındaki farklılıklara karşı maksimum seviyede hoşgörülü olmak,
- Kültürel farklılıklara karşı esnek olabilmek ve iletişimi sürdürmek,
- Diğer tutum, davranış, bakış açısı ve yeniliklere karşı hoşgörülü olmaktır.

Empati sürecinin sağlıklı yapıda kurulmasında elbette benzer özellikte bireylerin benzer kültürel ve toplumsal arka plandan gelmesi ile yakın ilişki bulunmaktadır. Smith'e göre benzer kültürel form ve arka plandan gelen bireylerin birbirlerine karşı empatik tavır ve anlayış geliştirebilmelerinin farklı kültürel özelliklerden gelen bireylere göre empatik davranış geliştirebilmelerinin daha kolay olduğu tespit edilmiştir. (Smith, 1996: 65)

Gündelik hayatın her aşamasında empatik tavır ve bilinç bireylerin birbirlerine yakınlaşmalarını sağlayan önemli bir kavramdır. Bireyler kendileri ile empati kurulduğunu ve anlaşıldıklarını fark ettikleri zaman kendilerini daha değerli hissederler. Başkaları tarafından anlaşılma bireyin daha rahat etmesine ve ifade etmesine imkân sağlar. Empati aynı zamanda duygusal, entelektüel açıdan önemli tesirler gösterebilen bir kavramdır. En düşük seviyede dahi kurulan empatik çaba gerek bireyin kendisi ile gerek de diğerleri olan ilişkilerinde ciddi olumlu yansımalar sağlar. Bununla birlikte bireyin kendisini muhatabının yerine koyarak onun durum ve şartlarını göz önünde bulundurması onun içinde bulunduğu duruma uygun karşılık vermesine de olanak sağlar. Aynı zamanda empati kurma becerisi ile iş birliği arasında da pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Empati bireyler arası iletişimin daha kolay ve sağlıklı olmasına imkân sağlarken iş birliklerinin de olumlu bir havada gelişmesini sağlamaktadır. Din, mezhep, etnisite merkezli çatışma ve rekabetin yaşandığı ve giderek etkisini arttırdığı günümüzde empatik tavır ve davranışların varlığı, bireylerin ve toplumların birbirlerine önyargısız yaklaşabilmesi çok önemli hasletlerdendir. Özellikle “*Sizden biriniz kendisi için sevip istediğini başkaları için de istemedikçe gerçekten iman etmiş sayılmaz.*” hadisi şerifinde de vurgulandığı üzere empati, toplumlar ve bireyler arasında inşa edilecek sağlıklı bir ilişki için evrensel bir ahlak prensibine dönüştürmek önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'in empati hasletindeki önerilerini vurgulayan söylem ve mesajları yanında Kur'an'da da empatik düşünce ve davranışına verilen önemi vurgulayan çok sayıda ayet bulunmaktadır. Farklılıkların yok sayılması ya da göz ardı edilmesi üzerine inşa edilen toplumun ulaşabileceği seviye şiddet ve çatışma ortamından başka bir şey olmamaktadır. İnsanın giderek bireyselleştiği ve ayrıştığı, birlik ve beraberliğin ancak kapitalist gerekçeler için gerçekleştiği günümüz dünyasında birçok sorun ve travmanın kaynağı empati yoksunluğundandır. Modern birey empati ile güçlü bir ilişki ve bağ kuramadığı sürece daha fazla ve derin egoizm ile mücadele etmek zorunda olacaktır ve bu durumun da bireyi mevcut ilişkilerini problemleri bir noktaya taşıyacağı tahmin edilmektedir. Empati kavramı ve farklılıkların zenginlik olarak görülüp değerlendirilmesinin bireysel ve toplumsal zeminde yaptığı katkıları ifade etmeye çalıştığım için konuyu burada sonlandırmak istiyorum. Zira katılımcılarımız ile yaptığımız görüşmelerin sonuçları da farklılıkları gözetmenin bir zenginlik olduğunu, empatinin ne

kadar önemli olduğunu ve toplumsal yansımaları bağlamında kattığı anlamların kıymetini göstermesi açısından manidardır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde İstanbul'da Musevi, Hristiyan ve Müslümanlar Osmanlı'dan kalma komşuluklarını sürdürmekte, ilişkilerini devam ettirmektelerdir. Yaygın düşünce ve algının aksine seküler sistemin eşitlik ve özgürlük ilkelerinin belirlemiş olduğu alanların daha fazlasına İslam şiar ve perspektifi temelinde hareket eden Osmanlı barış ve hoşgörüsü İstanbul'da farklılıkların bir arada yaşamasına sayısız örnekler sunmaktadır. Bununla birlikte şu hususu belirtmek gerekirse genel olarak İslam toplumlarında dinler, mezhepler, kültürler yan yana ve belli sınırlar içerisinde yaşarlar ve İslam toplumlarında olduğu gibi Osmanlı toplumunda da temel öncül Müslümanlık olmuş ve kamusal alanı şekillendiren ana unsur İslam olmuştur. İslam Hukuku'nu uygulayıp yer yer de Örfi Kanunlar çıkaran Osmanlı ülke ahalisini de İslam Hukuku'nun prensip ve değerlerinden hareketle "ırk ve dil esasına göre değil, düşünce ve inanç temeline" uygun olarak teşkilatlandırma yoluna gitmiştir. Millet Sistemi olarak adlandırılan bu düzen İstanbul'un fethinden sonra yürürlüğe girerek ülkede yaşayan toplulukları din veya mezhep esasına göre teşkilatlandırılmıştır. Kuran-ı Kerimde birçok ayette din ve şariat anlamında kullanılan millet terimi, Osmanlı'da bir dine mensubiyeti olan toplulukları ifade etmek için kullanılan ortak bir addir. Hiç şüphesiz insan toplulukları açısından farklılık olarak adlandırılacak alanların en önemlisi inanç alanı olmasına rağmen Osmanlı'nın bu alandaki tutum ve hassasiyeti kamu düzeninin bozulmaması şartıyla farklılıkları zenginlik olarak kabul etmek millet sistemi çerçevesinde inancın gerektirdiklerini yerine getirme imkânı vermekteydi. Osmanlılarda gayrimüslimler (Millet-i Mahkume) daha önce de belirttiğimiz gibi üç temel millet olan Ortodoks, Ermeni ve Musevi (Yahudi) milletlerinden oluşmaktaydı. Bunlar arasında Ortodoks Milleti dini ve idari merkezleri Fener Patrikhanesi olup en kalabalık nüfusa sahip milletler arasındaydı. Ortodoks milletinin en büyük kesimini Rumların oluşturması nedeniyle Rum Milleti olarak da isimlendirilirdi. Bununla birlikte ne Ortodoks ne de Katolik olan Ermeni Milleti de Osmanlı içerisinde ayrı bir Hristiyan milleti idi. Daha sonra zaman içerisinde Gregoryen, Ermeni- Katolik ve Protestan olmak üzere üç millet halinde teşkilatlanmışlardır. Osmanlı millet sistemi içerisinde yer alan son millet ise Museviler, diğer adıyla Yahudiler yer almaktaydı.

Osmanlı medeniyet çoğulculuğu olarak da bilinen Millet sistemi, gücünü İslam Hukuku'ndan almış ve Tanzimat sonrasında da değişen şart ve imkânlarla uydurulmaya çalışarak tek bir devlet düzeni himayesindeki farklı medeniyetlerden ortaya çıkan farklı hukuk sistemlerinin uygulamaları için gereken çoğulcu ve hukuksal normlarındaki açıklık ile mevcudiyetini devletin son dönemine kadar korumaya çalışmıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi İstanbul yaklaşık beş asır Müslümanlar, Ortodoks Hristiyanlar, Ermeniler ve Yahudiler'in merkezi olmuş, Osmanlı halifesi tarafından kendi cemaatlerinde hukuku yürüten Şeyhülislam, Ortodoks Patriği, Ermeni Patriği ve Hahambaşını himayesinde bulundurmuştur. Dolayısı ile Osmanlı İmparatorluğu, tarihte emsali bulunmayan millet sistemiyle esasen seküler olmamakta, dini muhteviyata son derece hürmet gösteren ekümenik bir yapısı bulunmaktadır.

Bu çerçevede İstanbul, tüm İstanbulluları kapsayan politik, finansal ve yasal kurumları olan bir yerleşim yeri olması ve din temelli çeşitlilik ve bunun getirdiği hayata bakış ve yaşayış tarzındaki başkılıklara rağmen Müslümanlar ve diğer toplumlar karşılıklı hak ve sorumluluklarını bilerek bir arada yaşayabilme alanı oluşturmaktadır. Böylece evrensel insani değerler üzerine kurulan ve o günün şartlarında benzeri bulunmayan bir sistemle, bütün farklılıklara rağmen bir arada yaşama tecrübesinin önemli bir örneği hayata geçirilmiş olmuştur.

Zor ve sıkıntılı zamanların yaşandığı çağımızda Müslümanların diğer inanç sahipleriyle ilişkilerinde başlıca gereksinimlerinin barış, adalet, saygı, empati ve hoşgörü gibi temel insani evrensel değerlere her zamankinden daha fazla tutunmamız gerektiğine inanıyorum.

Toplum farklı birey, kültür, din, kimlik ve yaşam tarzlarını içinde organik olarak barındıran bir bütündür ve bu özelliği ile de “*farklılıkların ve bütünlük fikrinin*” en önemli tamamlayıcısı ve gelişmesine ortam sağlaması açısından çok önemlidir. Dolayısıyla farklılıkların bir “değer ve erdem” olarak görülmediği bir yerde toplumun varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu çerçevede hangi ilke ve değer farklılıkların doğal olarak var olduğu toplulukları “toplum” düşüncesi içerisinde “ortak ve bir arada yaşama kültürü” etrafında toplanabilmesi ve aynı zamanda farklı etnik ve dini aidiyetleri içinde barındıran çoğulcu sosyal yapıların hangi sistematik prensipler ve değerler üzerinden inşa edileceği fikri bir o kadar önem arz etmektedir. İslam kültür, medeniyet ve mirası bu konulara örnek olacak sayısız tecrübelerle sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim İslam’ın başkentleri, İstanbul başta olmak üzere, tarihin hiçbir döneminde salt bir kültür ve etnik yapının merkezi olmayarak farklılıkların bir değer ve zenginlik olarak tasavvur edildiği, pratik ve kurumsal hayatın bu ekseninde yansıma bulduğu merkezler olmuşlardır. Tarihsel süreç içerisinde her ne kadar zaman zaman birtakım kırılmalar, dönüşümler ve problemler yaşanmış olsa da Osmanlı, geniş bir coğrafyada birçok farklı etnik ve dini grupların bir arada ve emniyet içerisinde belirli bir anlayış ve hukuk çerçevesinde bir yaşam sunmuştur. Aynı şekilde Anadolu, bu konuda çok güzel ve özgün örnekler ortaya koymuş, “Mevlana’lar, muhabbeti insan var oluşunun odağına yerleştiren Hacı Bektaş’ı velilerin yetişmesine olanak sağlamıştır. Osmanlı toplumunun çoğulcu ve farklılıkları zenginlik olarak gören ilke ve anlayışı ile gayrimüslimler 15. yüzyıldan itibaren önemli hak ve ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Bugün dahi inancım odur ki bir arada yaşama kültürü hususunda yaşanan kırılmaların çarelerini ararken başvuracağımız temel referans bir arada yaşama kültürü ve tecrübelerin özgün sayısız örneklerin sunulduğu “kültür ve geleneklerimizdir.”

İslam’da ve Kur’an’da asıl olan özellik huzur ve selamet zeminin inşa edilmesidir. Rekabet, savaş ve çatışma ortamı ise olmaması gereken bir durum ve hal olup, düzeltilmesi gerekmektedir. Her ne kadar tarihsel süreçte bir arada yaşama kültür ve tecrübeleri açısından yer yer talihsizlikler yaşanmış olsa da İslam’ın ve Hz. Peygamberin konu hakkında yaklaşımı her zaman ve dönemde yapıcı olmuştur. Hiç kuşkusuz Kur’an’ın ötekiler ile bir arada yaşama kültür ve hukuku hususunda beyanları çok açıktır. Bu hususta önce bireyin kendini ve nefsinin anlama meselesinden yola çıkarak muhabbeti anlamının yollarını aramanın ne kadar önemli olduğuna sıklıkla işaret edilmiştir. Zira bireyin kendini, nefsinin ve varlığının asıl gayesini anlaması farklılıklara nasıl reaksiyon göstereceği hususunda önemli kazanımlar sağlamasına imkân verecektir. Bu çerçevede ötekiler ile sağlıklı, huzurlu ve barış içerisinde oluşturulabilecek bir atmosfer oluşturabilmek için Maide 5/8 ve Mümin 40/8 ayetlerinin işaret ettiği *adalet ve hakkaniyetten ayrılmama* ölçüsüne riayet etmek çok önemlidir.

Diğer taraftan bir arada yaşama düşünce ve kültürünün iç ve dışsal olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. İlki Müslüman toplumların öteki ile olan ilişkilerinde, tarihsel süreçte sayısız güzel örnek ve tecrübeler bulunmaktadır, İslam’ın kendilerine rehberlik ederek sayısız güzel tecrübelerin mevcut olmasıdır. Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi henüz İslam’ın doğuş döneminde ve Kur’an’ın nazil olduğu süre zarfında Hristiyan ve Yahudiler başta olmak üzere bir arada yaşama kültür ve hukukunun teolojik ve toplumsal alt yapısı oluşturulmuştur. Dolayısıyla Müslüman toplumların diğer toplumlar ile bir arada yaşama kültür ve tecrübelerinde ciddi problemler olmamış ve tarihsel süreçte Müslümanların kurmuş olduğu devletler ve imparatorluklar gayrimüslim toplumlar için huzur, barış ve güvenin tesis edildiği ortam ve dönemler olmuştur. Kur’an’da, Ehl-i Kitaba yönelik olarak sayısız ve zengin içerikli bir bakış açısı bulunmaktadır. Bu zengin bakış açısı Müslümanların da değişen koşul ve durumlara göre farklı ilişki biçimleri kurmalarına olanak sağlamaktadır. Zira gerek Kur’an’da gerek de Hz. Peygamber’in yaklaşımlarına bakıldığında Müslümanların Ehl-i Kitab ile ilişkilerinde tek tip ya da dogmatik bir yaklaşımın olmaması mümkün olmamakta ve bu tarz bir ilişki biçiminin ise fikri anlamda

da daraltıcı bir durum olduğu vurgulanmaktadır. Kur'an'da Ehl-i Kitaba yönelik olarak son derece hoş bir yaklaşım tarzı bulunmaktadır. Örneğin onlar ile yapıcı ve hoş bir usul ile tartışmak, muhatapı dinlemek ve ortak bir paydada uzlaşmaya davet etmek gibi uzlaştırıcı bir anlatım tarzı bulunmaktadır.

Günümüzde Müslüman-Hristiyan-Yahudi diyalog ve birlikte yaşama platformlarında bir takım teolojik tartışmalar mevcut olsa da teolojik farklılıkların bir potada eritilmesi, bir arada yaşama kültürünün tesis edilmesi ve farklılıkları ortada kaldırma girişimleri mümkün olmasa da mevcut farklılıklar ile bir arada yaşama girişim çalışmalarının olması çok önemlidir. Zira daha önce sıklıkla ifade ettiğimiz gibi vahyin indirildiği kaynağın aynı olması ve bu hususa vurgu yapmak uzlaştırıcı bir fonksiyona sahip olabilir.

Günümüzde modern toplumlar ırksal, dinsel ya da diğer kimliksel unsurlardan yalıtılmamış bir şekilde ve oldukça heterojen şekilde yaşamlarını sürdürmektedirler. Farklı etnik, dini ve kimlik unsurların bir arada yaşadığı çoğulcu toplumlarda bu mevcut yapıyı nasıl bir üst noktaya taşımanın ve herkes için nasıl bir arada yaşama kültür örnekleri oluşturabilme konusunda ortak bir vicdan geliştirilmelidir. Bölücü, ayrıştırıcı ve çatışmacı bir dil ve kültürden kurtulmuş bir din ve ahlak anlayışı birlik ve beraberlik ruhunu yaşatabilmektedir. Zira İslam tarih ve kültürü bu konuda yapıcı ve güzel emsaller ile doludur. Bununla birlikte İslam kültür başkentleri akide, kültür, çok katmanlı yapı ve sistematik yapıları ile insanlık için elde ettiği birikim ve tecrübeleri yine insanlığın dikkatlerine sunmuşlardır. Bu kapsamda insanlık adına bir arada yaşama kültür ve tecrübesinin en özel ve emsalsiz örneğini hiç kuşkusuz Hz. Peygamber göstermiş ve yaşamıştır. Hz. Peygamber'in şahsi hayatında sergilediği ve örnek teşkil eden tutumları toplumsal ve siyasal münasebetlerinde de yansımalar bulmuştur. Siyasi ilişkilerinde özellikle "ahde vefa" ilkesine bağlı kalarak yapılan anlaşmalarda da bu ilkeye özen göstermiştir.

Diğer taraftan İstanbul'un fethi ile gayrimüslimler ile anlaşmalar yapılmış ve ayrıcalıklar verilmiştir. Özellikle Ahmet Cevdet Paşa, İstanbul'un fethi ile gayrimüslimler ile çok boyutlu anlaşmalar yapıldığı, kendilerine imtiyazlar verildiği, İslam dini hükümleri doğrultusunda din ve ibadetlerini yaşamaları için herhangi bir müdahale yapılmadığı ve diğer hususlarda ise baskı ve zorlama olmadan kendi dillerinde iletişim kurmaları ve geleneklerini serbest bir şekilde yaşamalarına kadar birçok hususta özgürlükler tanındığını ifade etmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in bu politikalarının İslam hukukuna göre uygunluk içerisinde olduğu belirtilmelidir. Fatih Sultan Mehmet'in 1454-1464 yılları arasında Rum Ortodoks Patrikhanesi lideri Gennadios'a inanç ve ibadetlerini yaşamalar konusunda serbest ve emin olmaları için vermiş olduğu sözlü teminat bu duruma örnek gösterilebilir. İstanbul'un fethinden sonra Rumlara ait ibadethanelerin camiye çevrilmeyeceği, nikâh ve defin gibi işlemlerin kendi ritüellerine uygun şekilde yapmaları ve geleneksel dini bayram ve festivallerin de benzer şekilde kutlamaları konusunda ayrıcalık tanınmıştır. 1454 yılına ait Ahitname ile gayrimüslim halkın eskiden nasıl din, ibadet ve günlük ritüellerini yerine getiriyorlar ise Fetih sonrası aynı şekilde yaşamaları hususunda teminat verilmiştir. Ayrıca cizyelerini yıllık olarak ödemeleri koşulu ile can, mal ve her türlü güvenlikleri sağlanarak serbest bir şekilde ibadet etmeleri konusunda da güvence verilerek baskı ve zorlama ile hiç kimsenin din değiştirmeye hakkı olmadıkları hususlarında da muafiyet getirilmiştir. Tarihsel dönem içerisinde her dönemin tanımlanmasında bazı özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti dönemi dendiğinde ise akla gelen en önemli özelliğin "*barış içinde bir arada yaşama kültürü*" olduğu söylenebilir. Hatta kimi tarihçiler Osmanlı tecrübesi ile beraber barış ve esenlik içerisinde bir arada yaşama tecrübesini kavramsal olarak kullanmaktadırlar. Osmanlı hiç kuşku yoktur ki eş dönemlilerinden zengin bir kültür ve medeniyet devralarak bu kültür ve medeniyeti daha üst bir seviyeye taşımayı başarmışlardır. Gerek uygulamaları gerek de kültür ve medeniyetin üst seviyeye çıkarılması ile Osmanlı Devleti farklı kültürlerin barış ve güven içerisinde yaşayabildiklerini gösteren en önemli tecrübe olmuştur.

Anadolu ve Osmanlı toplum hayatında Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler ve neticeleri şu şekilde özetlenebilir:

- Toplumda yaşayan Müslümanlar ve gayrimüslimler birbirlerine yakın köy ve beldelerde bir arada yaşamışlardır. Yaşadıkları yerlerde ortak kurumlar oluşturarak bu yerlerden beraber istifade etmişlerdir.
- Aynı mahallelerde ya da yakın yerlerde bir arada yaşamayı tercih ederek komşuluk ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Aynı çarşı ya da ticaret merkezlerinden alışveriş yapmışlar, aynı yerlerde yeme-içme faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.
- Aynı ibadet yerlerinde ibadet etmedikleri halde birbirlerinin kutsalına ve ritüellerine son derece saygı göstermişlerdir. Böylece toplum içerisinde dini tören, ayin ve bayramların nesilden nesile aktarılması imkânı elde edilmiştir. Ayrıca kutsal kabul edilen türbe ve ziyaret yerleri aynı zamanlarda ziyaret edilmiş ve kutsal mekânlarda bir arada bulunmaktan rahatsızlık duyulmamıştır.
- Toplum içerisinde ister Müslüman ister gayrimüslim, aralarında çıkan uyuşmazlık ve ihtilaflarda aynı mahkemelerde kadılara giden hukuki davaların adalet ile çözüme kavuşturulması yönünde talepte bulunmaktadır. Bu talebin dile getirilmesi muhakkak adalet sistemine olan güvenin tesis edildiğine işaret etmektedir. Ayrıca mahkeme kayıt belgelerinde gayrimüslimlere ait davalarda çıkan kararın onların aleyhine çıkması halinde bile kadılar tarafından verilen karara güvenilerek ilgili hükmün yerine getirildiği görülmektedir.
- Toplum içerisinde bir Müslüman ve gayrimüslimin bir aile kurmak maksadı ile evlenmeleri bir arada yaşama kültürünün en güzel örneklerindedir. Bununla birlikte bir arada yaşama pratikleri sadece evlilik ile sınırlı kalmamış, giyim-kuşam, mutfak, dil pratikleri, mimari, gelenek, bayram vb. diğer pratiklerde de müşterek bir hayat içerisinde bir arada yaşama imkânı elde edilmiştir. Bayram, eğlence, festival ve diğer gündelik hayat pratiklerinde olduğu gibi hayatın kederli ve üzüntülü cenazelerde de birbirlerinin keder ve acılarına ortak olmuşlardır.

Selçuklu Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne ve hatta günümüze kadar sirayet eden bir arada yaşama kültür ve tecrübesine işaret eden Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ilişkileri, sadece kendilerinden sonraki nesillerde değil daha sonraki gelecek nesillere de örnek olacak kapsamdadır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, N. (1997). *Dinin Nesnelleşmesi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 37(1), 273-303.
- Aktay, Y., & Köktaş., M.E. (2007). *Din Sosyolojisi*. Vadi Yayınları.
- Altaş, N. (2003). *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Arslantürk, Z. (1995). *Araştırma Metot ve Teknikleri*. İstanbul. İFAV Yayınları
- Arslantürk, Z., & Amman, T (2008). *Sosyoloji (Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*. 5. Basım. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Aslan, A. (2011). *Dini Çoğulculuk, Ateizm ve Geleneksel Ekol*, İstanbul: İSAM Yay.
- Aktay, Y. (1997). *Body, Text, Identity, The Islamist Discourse of Authenticity in Modern Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: ODTÜ.
- Akın, M.H. (2011). *Toplumsallaşma Sözlüğü*. 1. Baskı. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Bağlı, M., & Özensel, E. (2013). *Çokkültürlü Vatandaşlık*. 2. Baskı. Konya: Çizgi Kitapevi,
- Baumann, G., (1999). *Çokkültürlülük Bilmecesi*, Çev. Işıl Demirakın, İstanbul: Dost Kitabevi, 1999.
- Beck, U. (1992). *The Risk Society: Towards Another Modernity*, London, Sage.

- Ben-Sasson, H.H., (1999). *A History of the Jewish People*, Cambridge: Harvard University Press.
- Berger, P. L., (1969). *The Sacred Canopy: The Social Reality of Religion*, (Türkçesi, 1991, Dinin Sosyal Gerçekliği, çev. Ali Coşkun, İstanbul: İnsan).
- Belge, M. (1983). *Türkiye’de Gündelik Hayat* Haz: Fahri Aral. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim Yayınları. Cilt: 3 ve 4, 836-876.
- Berger, P., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi* (Çev.V.S. Öğütle). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Creswell, W. John (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Editörler: Mesut Bütün ve Selçuk Beşer Demir). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Coşkun, A. (2005). *Din Toplum ve Kültür*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çapcıoğlu, İ. (2012). Between I and We: Coexistence Experience in Anatolian Turkish-Islamic Culture. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 35–49.
- Çapcıoğlu, İ. (2017). Anadolu İrfan Geleneğinde Birarada Yaşamın Temel Değerleri: Hacı Bayram-ı Veli Örneği. *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, 143-150, Ankara: Eğitim Kültür Akademi Derneği Yayınları.
- Doytcheva, M. (2016). *Çokkültürlülük*. (Çeviren: Tuba Akıncılar Onmuş). İstanbul: İletişim.
- Dönmezer, S. (1992). *Sosyoloji*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatı İlkel Biçimleri* (Çev. F. Aydın.) İstanbul: Ataç Yay.
- Düzgün, Ş.A. (2015). *Bir Arada Yaşamın Ahlakî Ve Felsefî Temelleri*. Kelâm Araştırmaları Dergisi, 13(2), 583-592.
- Eickelman, D., & Piscatori, J. (1996). *Muslim Politics*, New York El-Azmeh, Aziz, 1993, Islams and Modernities, London: Verso.
- Eliot, T. S. (1981). *Kültür Üzerine Düşünceler*. Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Fruyer, H. (2016). *Din Sosyolojisi*, Doğu Batı Yayınları.
- Fichter, J. (1996). *Sosyoloji Nedir?* Çeviren: Nilgün Çelebi, Ankara: Attila Kitabevi.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press (Türkçesi, Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması, çev. Ahmet Buğdaycı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2000.
- Huntington, S. P. (1993). *The Clash of Civilizations?* Foreign Affairs, 72(3): 22-49.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, London: Politiy Press (Türkçesi, Osman Akınhay, Modernliğin Sonuçları, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Çev. Hüseyin Özel-Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yay.
- Gözen, R. (2004). *Uluslararası İlişkiler Sonrası Çoğulculuk, Küreselleşme ve 11 Eylül*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gardiner, M. (2016). *Gündelik Hayat Eleştirileri* (B. Taşdemir, D. Özçetin). İstanbul: Heretik Yayıncılık.
- Güngör, E. (1986). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Habermas, J. (2002). *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*, Çev. İlknur Aka, İstanbul: YKY.
- Hatiboğlu, M.S. (2004). *Hoşgörü Açısından Müslümanlar ve Ehl-i Kitap*, Müslüman Kültürü Üzerine, Ankara.
- Köseoğlu, B. (2012). *Kur’an’ın Nüzulü Döneminde Ehl-i Kitapla İlişkilerin Kur’an Metnindeki Yansımaları*, Diyanet İlmî Dergi, 48/4. Ankara, s. 77-92.

- Kuzgun, Ş. (1993). *Kur'an-ı Kerim'e Göre Hristiyanlık ve Hristiyanlar*. Asrımızda Hristiyan-Müslüman Münasebetleri, İstanbul. s. 61-79.
- Meriç, C. (1986). *Kültürden İrfana*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Moles, A. (1983). *Kültürün Toplumsal Dinamiği*, Çev. N. Bilgin, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Kalın, İ. (2003). *Batı'daki İslâm Algısının Tarihine Giriş*. Divan İlmi Araştırmalar, 15 (2), 1-51.
- Karakaş, M. (2015). *Modernlik Küreselleşme ve Türkiye'nin Kimlikler Evreni* (1. Baskı). İstanbul: Küre.
- Kaya, A. (2014). *Giriş: Ötekini Anlamak Mümkün mü?* (Derleyen: A. Kaya). Farklılıkların Birlikteliği (Türkiye ve Avrupa'da Bir arada Yaşama Tartışmaları). İstanbul: Hipernik Yayınları, 11-37. (1. Baskı).
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sarıçam, İ. (2003). *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ayrıca bkz., Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, (çev. Nazire Erinç Yurter), 12-13.
- Smith, Anthony D., (2002). *Ulusların Etnik Kökeni (The Ethnic Origins of Nations)* Çev. Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, İstanbul: Dost Kitabevi.
- Şentürk, R. (2014). *Açık Medeniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Weiner, E. (1998). *Coexistence Work: A New Profession, In The Handbook of Interethnic Coexistence*, ed. Eugene Weiner New York: Continuum International Publishing Group.

Extended Abstract

Research Problem and Questions

The necessity of living together with differences is among the most important skills for today's societies and is a very important requirement. Being able to exist together with differences, to preserve existence, that is, to build a culture of coexistence, is among the imperatives for globalizing world societies. As Ferguson stated, one of the basic principles of multiculturalism is to perceive the diversity in different cultures as good and to understand belonging to a culture as an important part of being an individual due to the nature of those cultures. I would like to add the following to these expressions of the pathetic Ferguson; Coexistence in differences, both the individual's self-realization and the enrichment of societies and adding value to each other are another important feature of the globalizing world. In this framework, the relationship of a cultural element and value with its own culture determines its interaction and communication with other cultures. I think that a pluralistic understanding that does not look at the diversity in its own body as richness cannot look at other cultures from a different perspective and see them as securities. A mentality dominated by the culture model of living together and multiculturalism acts with a vision that has the necessity to embrace the integrity of the society, those who have been excluded and pushed to the outer edge of society, on the basis of their understanding of equality and belonging, and that produces this understanding again. In this respect, the existence of societies and their ability to carry out their activities with a healthy functionality can only be possible if there are agreements on the minimum values and traditions that they will provide between them, outside and even by ensuring that there are radical and deep divisions in the society. In other words, it is an important issue according to which value judgments and which background the social consensus will take place. It is very important to establish a communication ground and an environment of tolerance in order to prevent possible conflicts and chaos in social dimensions. In the formation of this environment, both the state and social mechanisms play a role. It is another important issue to accept the differences with all their elements as wealth and to realize the basic social-structural duties on the legal-administrative-civilian planes as a duty and to take an initiative in this direction.

Methodology

While evaluating the study data, the results were controlled manually over themes and sub-themes for the reliability of the results. The program in question is a software program designed for software-supported qualitative and mixed method data analysis in academic media, and it is frequently used by social scientists.

Analysis Results and Conclusions

The culture and experience of living together requires the presence and acceptance of what is different from the individual's own. To look at it from a completely different perspective, empathy is a form of interaction that an individual or a community establishes with its interlocutor, who is not like himself, through the attempt and intention to act and think "in common". In this context, the sustainability of the culture of living together in society depends on the existence of social empathic attitudes. In cases where there is not enough empathic attitude and intention, tendencies such as egoism, narcissism, and contempt appear in the society that the individual does not care about and does not take into account. It can be difficult for an individual to display an empathetic attitude towards another individual with different characteristics and structure. Some theorists have stated that this difficulty stems from cultural differences. While the issue that an ethnocentric approach to the case or other individuals is easier has come to the fore, studies have found that ethnocentric consideration of cases and individuals is among the reasons for not achieving sufficient success in establishing empathy. (Katz, 1963: 55) Because being empathetic is a laborious task that requires effort and effort, and once the individual enters the inner world of another individual, nothing will be the same as before. Some ideas and feelings that seemed negative before begin to look different. Cultural interaction is not possible without entering into the empathy process. For a healthy intercultural interaction, attention should be paid to the following points:

- Openly accepting new ideas and being tolerant of differences between individuals at the maximum level,
- Being flexible against cultural differences and maintaining communication,
- Being tolerant of other attitudes, behaviors, perspectives and innovations.

Of course, in establishing the empathy process in a healthy structure, there is a close relationship with individuals with similar characteristics coming from similar cultural and social backgrounds. According to Smith, it has been determined that it is easier for individuals from similar cultural forms and backgrounds to develop

empathic attitudes and understanding towards each other and to develop empathic behavior compared to individuals from different cultural characteristics. (Smith, 1996: 65) The relations between Muslims and non-Muslims in Anatolian and Ottoman social life and their consequences can be summarized as follows:

- Muslims and non-Muslims living in the society lived together in villages and towns close to each other. They created common institutions in the places they lived and benefited from these places together.
- They preferred to live together in the same neighborhoods or close to each other and maintained their neighborly relations. They shopped at the same bazaars or trade centers and continued their eating and drinking activities in the same places.
- Although they did not worship in the same places of worship, they showed utmost respect to each other's sanctity and rituals. Thus, it has been possible to transfer religious ceremonies, rituals and holidays from generation to generation in the society. In addition, the shrines and visiting places, which are considered sacred, were visited at the same time and there was no discomfort in being together in the holy places.
- Whether they are Muslims or non-Muslims, they demand that the legal cases brought to the kadis in the same courts in disputes and conflicts between them be resolved with justice. Expressing this demand definitely indicates that trust in the justice system has been established. In addition, it is seen in the court records that even if the decision in the cases of non-Muslims is against them, the relevant judgment is fulfilled by relying on the decision of the kadis.
- The marriage of a Muslim and a non-Muslim in the society with the aim of establishing a family is one of the best examples of the culture of living together. However, the practices of living together are not limited to marriage, but also include clothing, cuisine, language practices, architecture, tradition, holidays, etc. In other practices, it has been possible to live together in a common life. They shared in each other's grief and pain in the sad and sad funerals of life, as in holidays, entertainment, festivals and other daily life practices.

The relations between Muslims and non-Muslims, which point to the culture and experience of living together from the Seljuk State to the Ottoman State and even to the present day, are within the scope of being an example not only for the next generations but also for the next generations.